

Тетяна Михайлова

«Я ОДИН, ВСЕ ТОНЕТ В ФАРИСЕЙСТВЕ»: ВАСИЛЬ СТУС ТА БОРИС ПАСТЕРНАК — ПРОТИСТОЯННЯ ЛИЦЕМІРСТВУ

Стаття присвячена порівняльному вивченню рецепції образу Гамлета у поезіях В. Стуса та Б. Пастернака. Виявлено подібність між ліричним героєм українського поета і образом Гамлета, представленим у поезії Б. Пастернака.

Ключові слова: образ Гамлета, текстові перегуки, подібність, В. Стус, Б. Пастернак.

Сьогодні творчість В. Стуса викликає інтерес дослідників у багатьох аспектах. Враховуючи сучасні тенденції літературознавства, постає нагальна потреба осмислення творчої спадщини поета у контексті міжлітературних зв'язків. Важливою проблемою є вивчення поезії Стуса з погляду її зв'язку з російською літературою, а саме — із лірикою Пастернака, якою поет тривалий час захоплювався. Серед дослідників «впливи» Пастернака на творчість Стуса констатували Б. Рубчак [11], М. Коцюбинська [4], М. Єгорченко [3], однак детально на текстовому рівні це питання не висвітлювалося. Тому наша розвідка є актуальною. **Мета і завдання** роботи — виявити перегуки у текстах В. Стуса і Б. Пастернака у контексті їхнього захоплення образом Гамлета.

П'єса «Гамлет, принц данський» Шекспіра цікавила Б. Пастернака. Відомо, що у 1939 р. він узявся за її переклад і тривалий час над цим працював [9, 545]. Навіть після завершення роботи поет неодноразово повертався до свого перекладу: «...у 1942 році він правив свій переклад “Гамлета”...» [9, 621], «На початку 1947 року <...> Пастернак знову, — в який уже раз, — переглянув свій переклад “Гамлета” для перевидання...» [9, 619]. Тривалість і систематичність роботи над «Гамлетом» дозволили Пастернаку зануритись у світ п'єси Шекспіра, глибоко осмислити її образи.

В. Стус теж виявляв зацікавлення творами Шекспіра. Поет писав, що дуже любить його п'єси (лист до сина від 9.10.1978) [13, 325], рекомендував їх читати сину-підлітку (лист до дружини й сина від 15.01.1984) [13, 455]. Однією з перших про відгомони образу Гамлета у творчості українського поета заговорила М. Коцюбинська. Описуючи період «екзистенційного самоусвідомлення» Стуса, дослідниця зазначила: «в “Зимових деревах”, у “Веселому цвинтарі” (60-ті роки — початок 70-х) постійно зринають у його авторських ліричних монологах варіації одвічного гамлетівського запитання: “як бути? як знебуть? як жити?”; “як вибухнути, щоб горіть?” (“Біля осіннього озера”); “Вдатися до втечі? Стежину

власну, ніби дріт, згорнуть?”. І тут же — відповідь: “Ні! Вистоять!” (“У цьому полі...”» [4, 154]. Окрім гамлетівського питання, у текстах Стуса наявна ціла низка інших натяків на образ Гамлета, що дає можливість говорити про тему гамлетизму у творчості українського поета. Під гамлетизмом ми будемо розуміти «своєрідну філософську категорію», що «визначає процес художньої творчості та її своєрідність, бо художнє відображення реального світу відбувається у фокусі образу героя Шекспіра» [1]. Як стверджують дослідники, явище гамлетизму було «однією з основних ознак ХХ століття, певним екзистенціальним явищем, яке характеризує епоху» [2, 68]. Нагадаємо, що і Стусу, і Пастернаку були притаманні екзистенційні погляди на світ. Тому ми вважаємо, що рецепція Гамлета є ключем для кращого розуміння цілої низки віршів двох поетів.

У творчості Б. Пастернака образ Гамлета проявлений доволі яскраво. Як приклад традиційно називають його вірш «Гул затих. Я вышел на подмостки...» Цей твір з-поміж інших Стус радив своєму сину знати напам'ять: «Порадив би Дмитрові вивчити напам'ять такі вірші Пастернака, як “Елене” (Я б и непечатным словом не побрезговал), Импровизация (“Я клавишей стаю кормил с руки”), Урал впервые (“Без родовспомогательницы, во мраке, без памяти”), вірші з роману: “Гефсиманский сад” і “Ночь”, “Гамлет” (“Зал утих. Я вышел на подмостки”» (лист до рідних від 4.03.1984) [13, 459]. Впадає в очі «неточність» цитування перших рядків Пастернака (відмінності виділено) (табл. 1).

Наявність неточностей може свідчити про цитування Стусом з пам'яті, а також про своєрідну «адаптацію» пастернаківської ритмомелодики до власного відчуття поетичного ритму. З цього погляду цікавою є заміна слів «гул» на «зал». У цьому випадку має місце семантична розбіжність оригіналу й цитати, наведеної Стусом: значення слова «гул» є більш загальним («гул» може бути спричинений багатьма джерелами), в той час як значення слова «зал» акцентує увагу на зображенні театрального дійства.

Найбільш відчутні перегуки із «Гамлетом» Пастернака у вірші «Присмеркові сутінки опали» В. Стуса (табл. 2).

Цікаво відзначити, що обидва вірші написано п'ятистопним хореем. Отже, вони ритмічно тотожні. Гамлет Пастернака «самотній в ночі, де подібно біноклям у темному глядацькому залі на нього спрямоване світло зірок, самотній, подібно до Христа у Гефсиманському саду» [10, 261]. Герой Стуса теж самотній на своїй життєвому шляху: «Самоти згорьовані хорали // геть мені дорогу замели» [12, 61–62]. Герої цих віршів перебувають у передчутті важливого повороту долі: «Я ловлю в далеком отголоске, // Что случится на моем веку» (Пастернак), «Виглядаю долю довгождану, // а не діжду — вибуду із гри» (Стус). Особливість ліричного героя українського поета в тому, що він сприймає долю як гру. Мотив театральної гри — ключовий у вірші Пастернака: поет зображує Гамлета на сцені перед глядацьким залом. За спостереженнями К. Поліванова, герой Пастернака одночасно уявляє себе «і самим Гамлетом, і актором, який виконує його роль на сцені (“подмостки”)...» [10, 260]. Отже, враховуючи захоплення двох поетів творчістю англійського драматурга, можна безсумнівно сказати,

що претекстом мотиву театрального дійства для Пастернака і для Стуса стали п'єси Шекспіра, передусім — «Гамлет, принц данський».

Для дослідників становила інтерес і мова шекспірівського героя. Як зазначав М. Морозов, «у мові Гамлета нерідко зустрічаються народні приказки і прислів'я» [5, 254]. Вочевидь Пастернак, який перекладав «Гамлета», вирішив свідомо завершити свій вірш приказкою, що «контрастує своєю нарочитою простотою (“загальне місце”, “трюїзм”) зі складністю вибудованої системи “багатошарових” образів...» [10, 261]. У вірші Стуса теж є ця приказка, однак вона подана з авторськими видозмінами: «Хай життя — одне стернисте поле, // але перейти — не помину» [12, 62], де «поминати» означає «минати, обминати» [6, 788]. Окрім цього, збігається й місце розташування приказки — 16 рядок. У Пастернака — це і 15–16 рядки, у Стуса — український поет «розтягнув» її на два рядки.

Таким чином, образ Гамлета був дуже важливий для В. Стуса. У віршах українського поета спостерігається подібність ліричного героя до образу пастернаківського Гамлета. Перегуки між творами поетів фіксуються на ритміко-інтонаційному, образно-мотивному та стилістичному рівнях.

Таблиця 1

№	Пастернак у цитуванні В. Стуса	Пастернак у першоджерелах
1	«Я б и непечатным словом не побрезговал» [13, 459]	«Я и непечатным словом не побрезговал <i>бы...</i> » [8, 151]
2	Вірші з роману «Гефсиманский сад» і «Ночь» [13, 459]	Мається на увазі роман Пастернака «Доктор Живаго», однак, якщо вірш «Гефсиманский сад» дійсно є в першоджерелі, то «Ночь» відсутня. Подібні назви мають такі вірші, що входять у вищезгаданий цикл «Белая ночь» [7, 59] та «Зимняя ночь» [7, 71–72]
3	«Гамлет» («Зал утих. Я вышел на подмостки») [13, 459]	«Гамлет» («Гул затих. Я вышел на подмостки...») [7, 56]

Таблиця 2

В. Стус «Присмеркові сутінки опали...»	Б. Пастернак «Гул затих. Я вышел на подмостки...»
Присмеркові сутінки опали, сонну землю й душу оплели. Самоти згорьовані хорали геть мені дорогу замели. І куди не йду, куди не прагну — смерк сосновий мерзне угорі. Виглядаю долю довгождану, а не діжду — вибуду із гри. Аж і гра: літають головешки, зуби клацають під ідіотський сміх. Регочу на кутні — буде легше (а як буде важче — теж не гріх). Що тебе клясти, моя недоле? Не клену. Не кляв. Не проклену. <i>Хай життя — одне стернисте поле, але перейти — не помину.</i> Дотягну до краю <...> [12, 61–62]	Гул затих. Я вышел на подмостки. Прислонясь к дверному косяку, Я ловлю в далеком отголоске, Что случится на моем веку. На меня наставлен сумрак ночи Тысячью биноклей на оси. Если только можно, Авва Отче, Чашу эту мимо пронеси. Я люблю Твой замысел упрямый И играть согласен эту роль. Но сейчас идет другая драма, И на этот раз меня уволь. Но продуман распорядок действий, И неотвратим конец пути. И один, все тонет в фарисействе. <i>Жизнь прожить — не поле перейти</i> [7, 56]

ДЖЕРЕЛА

1. Горенок Г.Ю. Гамлет і гамлетизм у європейській літературі першої половини ХХ століття : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» / Г.Ю. Горенок. — Тернопіль, 2007. — 20 с.
2. Горенок Г.Ю. Особливості інтерпретації Шекспірового Гамлета в європейській літературі першої половини ХХ століття / Г.Ю. Горенок // Вісник Житомир. держ. ун-ту, 2009. — Вип. 45. Філологічні науки. — С. 66–69.
3. Єгорченко М. Функція «Пастернаківського тексту» у творчості Василя Стуса / М. Єгорченко // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. / Редкол.: С.В. Мишанич (відп. ред.) та ін. — Донецьк : Норд-Прес, 2008. — Вип. 12. — С. 83–87.
4. Коцюбинська М.Х. Поетове «самособоюнаповнення». (Із роздумів над поезією і листами Василя Стуса) / М.Х. Коцюбинська // Мої обрії : в 2 т. — К. : Дух і літера, 2004. — Т. 2. — С. 152–162.
5. Морозов М.М. Метафори Шекспіра как выражение характеров действующих лиц / М.М. Морозов // Статьи о Шекспире. — М. : Худ. лит., 1964. — С. 221–274.
6. Новий тлумачний словник української мови / [уклад. В. Яременко, О. Сліпущко]. — К. : Аконіт, 2004. — Т. 2. — С. 786.
7. Пастернак Б.Л. «Гул затих. Я вышел на подмости...» / Б.Л. Пастернак // Б.Л. Пастернак. Стихотворения и поэмы : в 2 т. / [сост. В.С. Баевского и Е.Б. Пастернака]. — Л. : Сов. писат., 1990. — Т. 2. — С. 56. — (Библиотека поэта. Большая серия).
8. Пастернак Б.Л. Стихотворения и поэмы : в 2 т. / сост. В.С. Баевский и Е.Б. Пастернак. — Л. : Сов. писат., 1990. — Т. 1. — 504 с. (Библиотека поэта. Большая серия).
9. Пастернак Е. Борис Пастернак. Биография / Е. Пастернак. — М. : Цитадель, 1997. — 728 с.
10. Поливанов К.М. Пастернак и современники. Биография. Диалоги. Параллели. Прочтения [Текст] / К.М. Поливанов ; Гос. ун-т. — Высшая шк. экономики. — М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. — 272 с.
11. Рубчак Б. Перемога над прірвою: Про поезію Василя Стуса [Електронний ресурс] / Б. Рубчак // за журн. «Сучасність» (Мюнхен, ФРН). — 1983. — № 10. — С. 52–3. — Режим доступу : <http://exlibris.org.ua/stus/r23.html>. — Назва з екрана. — Дата звернення: 12.02.2014.
12. Стус В.С. Твори : у 4 т., 6 кн. / Голов. редкол.: Коцюбинська М.Х. [та ін.] ; НАН України, Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка. — Львів : Просвіта. — Т. 1, кн. 1. — 1997. — 496 с.
13. Стус В.С. Твори : у 4 т., 6 кн. / Голов. редкол.: Коцюбинська М.Х. [та ін.] ; НАН України, Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка. — Львів : Просвіта. — Т. 6, кн. 1 : Листи до рідних. — 1997. — 496 с.

Михайлова Татьяна.

«Я ОДИН, ВСЕ ТОНЕТ В ФАРИСЕЙСТВЕ»: ВАСЫЛЬ СТУС И БОРИС ПАСТЕРНАК — ПРОТИВОСТОЯНИЕ ЛИЦЕМЕРИЮ

Статья посвящена сравнительному изучению рецепции образа Гамлета в поэзиях В. Стуса и Б. Пастернака. Обнаружено сходство между лирическим героем украинского поэта и образом Гамлета, представленным в поэзии Б. Пастернака.

Ключевые слова: образ Гамлета, текстовые переклички, схожесть, В. Стус, Б. Пастернак.

Mykhailova Tatiana.

“I AM ALONE, ALL DROWNING IN HYPOCRISY”: VASYL STUS AND BORIS PASTERNAK — CONFRONTING HYPOCRISY

The article is devoted to the comparison of the reception of the image of Hamlet in the poetry by Vasyl Stus and Borys Pasternak. It is found out similarity between Ukrainian poet's lyrical hero and image of Hamlet represented in the poetry by Borys Pasternak.

Key words: image of Hamlet, textual traces, similarity, Vasyl Stus, Borys Pasternak.